

A tanulmánykötet Adamik Tamás (Kecskemét 1937) klasszika-filológus, nyelvész, középkorkutató, retorikatörténész egyetemi tanárnak, az ELTE Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszéke éveken át vezetőjének tiszteletére készült.

A benne közölt írások tárgya szűkebben vagy tágabban érve a szónoklattan elmélete és gyakorlati alkalmazása az antikvitástól a középkoron át máig, továbbá egyes antik és középkori szerzők stílusa.

A 28 szerző és a kötet élén álló tabula gratulatoriában feltüntetett 42 személyiség a tanítványok, kollégák, tisztelők nevében együtt köszönti a 70 éves tudós professzort.

ISBN 978-963-463-975-6

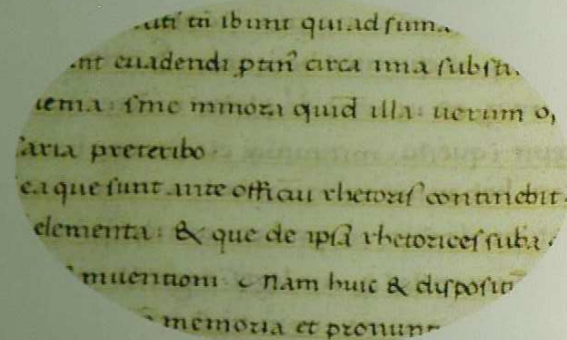
9 789634 639756

Oratoris officium

TANULMÁNYOK A HETVENÉVES

ADAMIK TAMÁS

TISZTELETÉRE

Az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének kiadványa

L'Harmattan

A kötet megjelenését az Ókortudományi Társaság támogatta.

© A szerzők; a szerkesztésért és a borítótervért Déri Balázs, 2008
© L'Harmattan, 2008

A címlapon: kivágat Quintilianus, *Institutiones oratoriae* XII. lib. 1. prooem. 21-ből
(OSzK, Cod. lat. 414). Az Országos Széchényi Könyvtár engedélyével.

A TANULMÁNYKÖTET SZERZŐI

Acél Zsolt	Krupp József
Aczél Petra	Mayer Péter
Adamik Béla	M. Nagy Ilona
Balázs Géza	Nemerkényi Előd
Bencze Lóránt	Óbis Hajnal
Bolonyai Gábor	Pecsuk Ottó
Bolyki János	Pesthy Monika
Burai Erzsébet	Ritoók Zsigmond
Czerovszki Mariann	Sarbak Gábor
Déri Balázs	Simon Attila
Földváry Miklós István	Simon Zoltán
Gelenczey-Miháltz Alirán	Takács László
Havas László	Tegyey Imre
Kiss Sebestyén	Tóth Anita

ISBN 978 963 463 975 6

A kiadásért felel: Déri Balázs, az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének vezetője és Gyenes Ádám, a L'Harmattan Könyvkiadó igazgatója

Készült: Palatino Linotype, Greek, Graeca és Papyrus betűkkel
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter

Oratoris officium

A hetvenéves Adamik Tamás köszöntése

Ő maga mesélt szép-szomorkás történetekben kemény gyermekkoráról, pásztor-kodásról, mezőn írt leckékről, falusi szatócsnál vásárolt szótárról, kamaszlelket majd szétfeszítő tudomány-akarásról. Az egyszerű és egyértelmű, szorgalmas és tisztelettudó paraszti világ törvényeiről. Senki nem indult olyan messziről, mint ő, tehát ő jutott a legmesszebbre: a kiskunsági tanyavilágból és falvakból a kegyes iskolaatyák szellemi muníciójával a magyar felsőoktatás – nekünk – legfontosabb műhelyébe, a latin tanszékre, és nem is hosszú, de tanulságos kerülő után visszatért ugyanoda, hogy onnan többé el se távozzék.

Ott voltam első latinszakos egyetemi óráján: első csoportjában tanultam tőle Catullust és Tibullust. E tanév elején bementem nyugdíjas korában tartott első előadására – rétorság a javából: elmélet és attól elválaszthatatlan gyakorlat –, de ugyanaz a kedély, ugyanaz a szenvedély, mint épp harmincöt évvel azelőtt. Csak még nagyobb a világosság. S ez is milyen csoda: milyen hitelesen lépett át az idősebb báty szerepéből az apáéba, s most hány hiányzó bölcs nagyapát pótol egymagában! Csak dédapakorban is találkozhattak vele tanítványai!

Hetven köszöntés van e kötetben: tanítványoké – szoros értelemben vagy az életmű révén –, közvetlen munkatársaké, barátoké, tisztelőké. Köztük huszonnyolcan tanulmánnyal tisztelgünk. Szorosabban vagy kevésbé, mind retorikával, rétorokkal vagy stílussal foglalkozó írás. Úgy gondoltuk, ne csak egy alkalomra szóló cikk-temető legyen e könyv, hanem hasznos: egytematikájú, és arról szóljon, aminek tudományos, ismeretterjesztő és gyakorlati művelésével az ünnepelt sok-sok területe közül a legtöbbre vitte.

A cím a Herenniusnak ajánlott retorikából való, amelynek élvezetes és pontos, kortárs nyelvű fordítása szintén Adamik Tamás műve: „Oratoris officium est...”, a szónoknak az a feladata, hogy a szokások és a törvények által a polgárok érdekében szabályozott dolgokról tudjon beszélni, s amennyire lehetséges, vívja ki a hallgatóság helyeslését.”

Kedves Professor úr, kedves Tamás, köszönjük. Isten éltesse!

A tanítványok és tisztelők nevében:
Déri Balázs

nyomában mások – nem ismerve még a 2005-ben publikált új szöveget – a kijelentést magára Archilochosra, az 5 W töredékben elújságolt pajzseldobására vonatkoztatták,¹⁶ nem érzékelve, hogy a beszélő által elkövetett precedensre hivatkozó felmentés, akár burkoltan támadó, akár tényleg védekező szándékkal hangzik is el, eleve hiteltelenné tenne egy komolyan szánt költői üzenetet. Most már kijelenthetjük, az iambos és az elégia költője jó eséllyel ugyanarra hivatkozik a „derekabbak” riadt menekülését említve: a régvolt hērósok példájára.¹⁷

„Ne szégyelld magad, hogy akkor elmenekültél a csatából – isten akarta így –, azért viszont igen, hogy most egy kardvágás nélkül távoztál”, így a költő, s úgy tűnik, hogy számára a gyávaság, a harctéri hitványság nem az életmentő menekülés, hanem a meg-sem-próbálás félelmével azonos. Úgy tűnik, e tekintetben nem kisebb tekintély, mint maga Platón osztja majd véleményét (vö. Leg. 944a–d). Ezen értelmezés valószínűsége ellenére sem enyhíti azonban a költői beszéd szokatlanságát, megértő védelmezésnek és éles szemű bírálatnak a kisköltészetben kissé életszerűtlenül ható összekapcsolását, amely talán a költői jelen sajátos körülményére, egy adott élethelyzetre vezethető vissza. Vajon egy értékes bajtársat akar valamilyen katonai vészhelyzetben újra harcra mozgósítani a költő – ahogy teszi ezt hasonló helyzetben és ugyancsak tetrameteres verseiben Erxiésszel és Glaukossal (vö. 89; 96 W) –, s ezért mossa őt tisztára a közösség előtt korábbi hadi kudarcának szégyenétől, s rója meg egyszersmind mostani dezertálásáért?

A költői program szokatlansága kapcsán érdemes egy utolsó oldalpillantást vetnünk a Téléphos-elégiára, amelynek üzenete nem kevésbé egyedülálló az általunk ismert preklasszikus költészetben. A két költemény a maga sajátos mondanivalójával a szónoklat két leggyakoribb beszéd- ill. ügyfajtájának analógiáját nyújtja. A Téléphos-elégia – ha másutt ismertetett értelmezésem helytálló – egy a szónoklat *ymbuleutikon genos*-át idéző, közéleti tanácskozó költemény, amelyben a költő a harcoló politikai közösség tanácsadójaként jelenik meg, és igyekszik őt mozgósítani saját javaslatának megvalósítására.¹⁸ A most tárgyalt iambosi költemény, benne a vádlóként megszólított – felmentett és elmarasztalt – címmel, a vádlóként és bíróként fellépő költő árnyalt és körültekintő ítéletalkotásával, a törvényszéki beszédek (*dikanikon genos*) távoli, ritmikus rokonának bizonyul.

¹⁶ Peek: i. h. (l. 13. jz.).

¹⁷ Megjegyzendő, hogy itt sem kizárt egy életművön belüli utalás: vajon az iambos a költői jelen közösségének derekabbjaira, illetve az ő menekülésükre hivatkozik, amely esemény – nyilván valamivel korábban – a közönség jó része által is ismert Téléphos-elégia megszületését ihlette?

¹⁸ Mayer: i. m. (l. 10. jz.) 45.

M. Nagy Ilona

Szigeti vázlatok: Árpád-házi Szent Margit kanonizációs jegyzőkönyvének stílusához*

Az Árpád-házi Szent Margit életéről és csodáiról lefolytatott második, részletes szentségvizsgálat (1276) jegyzőkönyvének ma ismert szövege¹ többszörös (legalább négyszeres) másolással hagyományozódott arról a példányról, mely Margit koporsójából került elő annak 1641-es felnyitásakor. A jegyzőkönyv szerkesztett formában maradt ránk, amit részben már külső formája, de különösen az elrendezésében mutatkozó – a jegyzőkönyvi jellegtől eltérő – szabályosságok árulnak el.² Nem tekercs, mint az eredeti, hanem könyv alakú, és a vallomások nem időrendben, hanem bizonyos gondolati terv szerint következnek. Az élen egy csoportban áll a szigeti apácák vallomása, az akkori (1276) priorszáéval indítva, ugyanazon tanú más időpontokban tett vallomása egy helyen, míg a velük azonos napokon valló világi tanúké hátrább található. Margit apácátársaiét a domonkos fráterek vallomásai követik, elsőként gyóntatójáé, Marcellusé, majd az akkori provinciálisé, Péter fráteré, stb. Mivel a jegyzőkönyv elrendezésének szerkesztett volta kétségtelen, felmerülhet a kérdés, vajon nem érezhető-e valamelyes szerkesztői beavatkozás a nyelvi megformálásában is. Az összbenyomás azt mutatja, hogy ez nem jellemző, a lejegyzett szövegben alapvetően megőrződött a vallomások élőbeszéd-jellege.³

Mielőtt ezt az általánosan ismert véleményt tovább árnyalnánk, vessünk egy pillantást arra a nyelvi szituációra, amelyben a jegyzőkönyv felvételét. A szentségvizsgálatot végző két olasz származású pápai biztosnak a kihallgatásokban tolmácsok voltak segítségére. A fennmaradt 110 vallomásból csak kettőnél van jelölve, hogy latinul tették: Alexander úr (Kadarkalászi Sándor), aki diplomáciai szolgálatából adódóan – a király követeként működött – gyakorlati lehetett a latin beszédben, valamint egy Péter nevű 30 éves vidéki pap.

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 64. Készült az OTKA K 69093. sz. tervmunkája keretében.

¹ Fraknói Vilmos: Inquisitio super vita, conversatione et miraculis beatae Margarethae virginis, Belae IV. Hungarorum regis filiae, sanctimonialis monasterii virginis gloriosae de insula Danubii, Ordinis Praedicatorum, Vesprimiensis diocesis – B. Margit, IV. Béla király leánya, szentté avatása tárgyában foganatosított tanu-kihallgatás jegyzőkönyve. In: Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. Tom. I. Budapestini – Budapest 1896. Bevezetés: XXXIII–CLVIII, a vallomások szövege: 162–383. (A továbbiakban a bevezetésre Fraknói nevével, a vallomások szövegére MRV rövidítéssel hivatkozom. A kiadás régies idézőjelei helyett azonban itt a mai helyesírás szerinti idézőjelet alkalmaztam.)

² Erre már a szöveg kiadásakor Fraknói (i. m. CXIX–CXX.) rámutatott (vö. 1. jegyzet); legújában Deák Viktória Hedvig OP elemezte – utalva Klaniczay Gábor egy idevágó olasz nyelvű cikkére is – a vallomások elrendezésében fölfedhető elveket: Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában. Budapest 2005. 281. skk.

³ Deák i. m. 281–282.

Egy tanú, Károly budai királyi bíró Ágnes nevű unokahúga, németül vallott.⁴ Más tanúnál nincs ugyan külön utalás a nyelvre, de ezt a szöveg hagyomány adott körülményei között a latin szempontjából nem kell feltétlenül kizáró oknak tartanunk. Így a domonkos szerzetesek, akik közül hárman (a 38., a 39. és a 43. tanú) provinciális, ketten pedig (a 41. és a 42. tanú) priori funkciót is betöltöttek, szintén jól tudhattak latinul. Marcellus említi például, hogy épp egy generális rendi gyűlésen járt, ahol a latintudásra nyilvánvalóan szüksége volt. Róluk azt feltételezni, hogy magyarul vallottak,⁵ eléggé életszerűtlen. Ahogy a tolmácsokat sem minden vallomáson külön, hanem egy-egy nap vagy több napi folyamatos munka végén jelölték meg, elképzelhető, hogy volt ilyen utalás, például a csoport utolsó tagjának vallomásában, amelyben egyébként is bizonyos hiányok mutatkoznak⁶, vagy éppen a dolog természetes volta miatt nem kellett külön feltüntetni a nyelvhasználatot. A latinul tudás azonban, mint Fraknói is megjegyzi, több vidéki papnak nem volt erőssége, őket tolmácsolták. A tanúk nagy többsége mindenestre magyarul mondta el vallomását, s a tolmácsok – akik a környékbeli egyházak vezetőiből kerültek, valamint volt közöttük két olasz polgár (kereskedő) is – általában (legalábbis a szigeti apácák esetében) latinra és olaszra is, ritkábban csak az egyik nyelvre fordították azt a pápai követeknek⁷. A kihallgatás menetére vonatkozóan a pápai kérdésjegyzék előírta: a tanúk által mondottakat részletesen kell lejegyezni, „seriose, diffuse et explicite, eo ordine quo illa protulerint” (MRV 161). A szöveg végleges elkészítésében jegyzőként a szintén olasz származású Bertholdus de Bosant működött. Kérdés tehát, hogy ilyen összetett nyelvi szituáció közepette milyen tényezők határozták meg a latin szöveg jellegét, mennyire érvényesülhettek a (két nyelven keresztüli) tolmácsoláson át a tanúkra jellemző természetes nyelvi szerepek, illetve mennyire üt át a tolmácsok és a végleges formát megadó szerkesztő nyelvi viselkedése. E problémának itt csak rövid érintésére van módunk.⁸

A fentebb idézett általános vélemény, hogy a vallomások nagyban tükrözik az előbeszédet, különösen a korabeli magyar beszélt nyelvet, arra vall, hogy a vázolt bonyolult nyelvi helyzetben általában sikerült a jegyzőkönyvnek a ta-

⁴ Latinul vallók: a 102. sz. tanú: MRV 368 és a 108. sz. tanú: MRV 378. Vö. még Fraknói: i. m. CXXXI. Németül vallott a 62. tanú: MRV 315.

⁵ Fraknói úgy gondolta, hogy a három említett tanút kivéve a többi 107 magyarul vallott: i. m. CXXXI. Másutt inkább implicit módon fejeződik ki az a vélemény, hogy a magas rangú egyházi személyek latinul vallottak, amikor ti. Alexander urat mint az egyetlen latinul valló világi tanút szokták említeni.

⁶ Lovas Elemér: Boldog Margit történetének részletes forráskritikája. In: Pannonhalmi főapátságai főiskola évkönyve. 1915–1916. 250.

⁷ A tolmácsokra vö. Fraknói: i. m. CXXXI sk.

⁸ A kanonizációs jegyzőkönyvek nyelvi problematikájának általános kérdéseiről lásd Christian Krötzel: *Vulgariter sibi expositio*. Zu Übersetzung und Sprachbeherrschung im Spätmittelalter am Beispiel von Kanonisationsprozessen. *Das Mittelalter* 2 (1977) 1. 111–118; *Ufo*: Prokuratoren, Notare und Dolmetscher. Zu Gestaltung und Ablauf der Zeugeneinvernahmen bei spätmittelalterlichen Kanonisationsprozessen. *Hagiographica* 5 (1998) 119–140.

núkat a maguk természetes beszédmódjával ábrázolni. E téren jogosan mutatott rá legutóbb Klaniczay Gábor⁹ arra is, hogy a vallomásokat nem tekinthetjük egyszerűen mintegy a fésületlen próza tárházának, amellyel szemben az egyházi írók retorikailag kiművelt legendái állnak, hanem adott esetben stílárius gyöngyszemek, érzékletes megfogalmazások lelőhelye is (melyeket a legendáírók vagy észrevesznek, vagy nem). Az ilyenek éppen a tanúk természetes nyelvi viselkedését adják vissza.

Az előbbieket mellett azonban láthatunk néhány olyan szövegjegyet is – és ezekről tudomásom szerint eddig még sehol nem esett szó –, amelyek e formában biztosan eltértek a tanúk eredeti beszédétől. A legszembetűnőbb ezek között, hogy egyes vallomások egyenes idézeteiben a latinban szokásos tegező forma helyett az ige többes szám második személyével szerkesztett beszédet látunk, s az ilyen igealak funkciója érzékelhetően a tisztelet kifejezése.¹⁰ E *pluralis reverentiae* legtöbbször egy tanú vagy egy általa megnevezett másik tanú Margithoz intézett szavait közli, s elsősorban a Margit iránti megkülönböztetett tisztelet jele. Például Ágnes soror (a 23. tanú: MRV 244), aki Margitnak segített a szeges kapcát elkészíteni, így kéri, hogy jelezze neki, amikor azt viseli: „Domina, quando portabitis istos scophonos, dicatis mihi, quod ego sciam”. Stephana soror (12. tanú, MRV 210) így szól az elragadtatásból magához térő Margithoz, akit előbb hiába próbált többször szólítani: „Domina, multum peccastis, quia fecistis me tantum laborare”. Amikor Margit az áldozás egész ideje alatt a leplet tartja, hogy végig láthassa Krisztus testét, Erzsébet soror vallomása szerint (13. tanú, MRV 213) ezt kérdezték tőle: „Quare tenetis sic tobaliam?” Talán a szavak élét kívánta tompítani a forma, amikor Candida soror (30. tanú: MRV 259) vallomása szerint Olympiades így fedtte meg durván Margitot a túlzásba vitt imádkozásáért: „(Item dixit, quod quadam die magistra sua Olympiades dicebat sibi): «Vos domina destruitis personam vestram, quid facitis? Vos quotidie statis in orationibus tenendo faciem et nasum super terram, sicut porcus, numquid queritis Deum in terra?» Et illa cum magna humilitate et patientia sustinebat talia verba, nec commovebatur”. Az esetenél szemtanú soror Judithnál (MRV 250) azonban Olympiades szavait a szokott egyes szám második személyben látjuk idézve: „«Tu queris Deum in terra cum naso et facie, sicut esset porcus, quare facis hoc, quare destruis te?» Et ipsa omnia sustinebat in pace”. Hogy a magyarban a tiszteletteljes hangnem igei többes szám második személyű kifejezésének nincs visszhangja, láthatjuk a Ráskay Lea

⁹ Klaniczay Gábor: A csodatörténetek retorikája a szentté avatási perekben és a legendákban. In: *Religió, retorika, nemzetudat régi irodalmunkban*. Szerk.: Bitskey István és Oláh Szabolcs. Debrecen 2004. 29–49. (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium 31) 47.

¹⁰ E nyelvi szokás (pluriliter de révérence) császárkori eredetéről és továbbéléséről lásd Dag Norberg: *Manuel pratique de Latin médiéval*. Paris 1968. 14.

1510-es másolatából ismert magyar Margit-legendában¹¹ is, amelynek egyik fő forrása a jegyzőkönyv, s amelybe annak számos részlete került át változatlanul, hogy azzal kibővítve Margit legrégebb latin nyelvű *vitájából* új legenda váljék. A szóbanforgó többes szám második személyű alakok helyén a megfelelő példák magyar fordításában mindig tegező forma áll. A Candidától előbb idézett részlet például ott így szól: „Egy jdevben az ev mestere olimpjadis meg fedde zent margýt azzont az ev sok jmadzagýrol · es monda neký · «Te azzonyom el tevred magadat mýt mýelz te · allaz mynden napon az te jmadzagodba · tartvan az te orchadat es orrodát · az fevlden mykeppen az dýzno · mynem az fevldben keresed az vr istent» de ez zentseges vzv · zent margýt azzon ez bozzvsagos bezedevket nagý bekessegele es alazatossagale zenvede el · Sem megnem haborodek” (MargL. 72).

Tudjuk egyébként is,¹² hogy az itt látott latin használatnak funkcionálisan megfelelő, nagyobb tiszteletet kifejező magázás csíráit a magyar társalgási nyelvben csak a XVI. századtól találjuk meg, s bár kialakulása idegen mintákat követ, nálunk e célból nem a többes szám 2. személyű formát használták. Ez a nyelvi megoldás tehát csak a latin szöveg alkotóinak hozzájárulása lehet, amellyel a jegyzőkönyv szövegének stílusán kívántak emelni.

Az említettekén kívül több nővér beszédében látunk erre példát, s néhány finomságot, illetve érdekességet is megfigyelhetünk alkalmazásában. A többes szám második személyű forma jelzi például a tiszteletteljes távolságot, amikor a fentebb idézett Agnes soror (a 24. tanú) Margitot annak életében többes szám második személlyel szólítja, halála után azonban hozzá imádkozva már a közvetlenebb tegező formával illeti: „Dixi: «O sancta Margaretha, multis alii fecisti gratiam, fac et mihi, ne pereat oculus meus»” (MRV 245). Előfordul az is, hogy az egyes és a többes számú forma keveredik, ami inkább a többszörös másolásakor elkövetett figyelmen kívül hagyásból adódhat, például Benedicta vallomásaiban (24. tanú: MRV 247): „«Domina *fac* me rostire carnes istas, quia non decet, quod vos *faciatis* hoc», et ipsa tunc respondit mihi: «Tu haberes meritum de hoc a Deo, sed ego nolo perdere meritum meum»”. Vö. ismét a magyar legendabeli egyes számot: MargL. 51: „Azzonyom agyad ennekem az hust en meg svtem a [sic!] mert nem illic hog te sused · Monda zent margit azzon · ha te sutned meg týed volna az erdeme · de en nem akarom el veztem az en erdememet azert nem adom nekevd”.

A tiszteletet kifejező igealakot nemcsak Margittal szemben használják, hanem megjelenik Margitnak Szűz Máriához vagy Istenhez szóló költött beszédében is. Ez már a szövegalkotók némi modorosságának ítélnélhető, mivel az ima bensőséges hangnemét, ahogy fentebb is láttuk, szokásosan éppen a tegező forma biztosította, illetve biztosítja: „Oh sancta Maria rogo *vos*, *vos* ostenda-

¹¹ Szent Margit élete. 1510. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Bev. P. Balázs János. Az átiratot és a jegyzeteket készítette Dömötör Adrienne és Pólya Katalin Budapest 1990. Régi Magyar Kódexek 10. A továbbiakban MargL. rövidítéssel utalok rá.

¹² Kertész Manó: Szállók az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története. Budapest é. n. 102 kk.

tis...” (s. Margaretha: MRV 191–192); „Deus, *faciatis*, quod appareat sol...” (s. Stephana, 12. tanú, MRV 210). Más tanúnál tegező formában találjuk ugyanazt: „Domine Deus, *fac*, ut appareat sol” (s. Elisabeth, 13. tanú: MRV 215).

Használja még a többes számú formát Jordanus fráter (a 42. tanú: MRV 288) – egyébként is modorosabb beszédében egy nemes emberrel szemben, akinek esztergomi priorként Margit hajmosó levéből ad, hogy azáltal meggyógyuljon: „Habeo de crinibus beate virginis Margarethe, et si placet *vobis* portabo et dabo *vobis* de lavatura dicatorum capillorum, et spero firmiter, quod alleviabitur”.

A tiszteletet kifejező többes szám második személyű megszólító forma előfordulása nem köthető egy tolmáchoz sem, különféle vallomásokban regisztrálható, amelyek több tolmács közreműködésével vették fel, illetve jellemzőnek tűnik egy domonkos fráter nyelvhasználatában is.

Látható tehát, hogy a jegyzőkönyvnek ez a jegye a latin szöveg megformálásában alkalmazott stilizáló szándék eredménye. A stílus emelésére ezzel az eszközzel a legendák is élnek, így például a Margit feje fölött megjelenő tűzről az Elena (11. tanú, MRV 208) vallomásaiban olvasható mondat: „Domina, ignis est super caput *tuum*” az ún. Legenda maiorban (39) így ölt retorikusabb formát:¹³ „O domina, ignis est super caput *vestrum*”; vö. ismét a MargL. (76/7) szokásos *fejeden* formáját. A kérdéses forma alkalmazásához a mintát valószínűen a legendastílus nyújthatta. A tiszteletet jelölő igealakokon kívül a választékosabb stílus igényére mutat még a szóvariáció, illetve a szinonim kifejezések váltogatásának néhány példája is, amely módszerek tudvalevőleg kedveltek voltak a középkori igényesebb írásbeliségben.¹⁴ Beszédében Péter fráter (a 39. tanú, MRV 282), a szentségvizsgálat idejének prior provinciálisa él a szinonimavariáció egyszerű formájával, a szórend cseréjével (vö. MargL. 106): „*ivi* ad locum, in quo sepulta erat, lapide nondum superposito, et *percepi* et *sensi* mirabilem fragrantiam, quasi essent imposita aliqua aromata et odorifera olfanda circa pedes eius et caput, et hoc *sensi* et *percepi* pluries”. A tanúk ‘nem emlékszem, nem tudom’ válasza egymás után ismétlődve többször így következik: „non recordor”; „non habeo in mente”; „nescio” (pl. MRV. 214, 222 stb.). Mintha a kérdező biztosoknak a tanúhoz való valamelyes nyelvi alkalmazkodását látnánk például az életkorra vonatkozó kérdés formájának megválasztásában. Apácákhoz intézve többnyire „Quot annos habet?” (pl. a 2, 3, 4, 5 stb. tanúnál: MRV 173, 179, 184, 187), míg az egyháziakkal, a latinul tudókkal szemben a tanultabb genitivusos forma: „Quot annorum est?” (vö. pl. az 1, a 38, 39, 41, 42, 102, 108. tanút: MRV 169, 281, 283, 286, 289, 370, 380) hangzik. Ezek az igényességre utaló mozzanatok mindenesetre némi ellentétet képviselnek a szóhasználatba keveredett sok olasz elemért, amelyek aránylag soknak tűnnek ahhoz képest, hogy a tolmácsolást rendszerint egy olaszul tudó egy magyar egyházi emberrel párban végezte.

¹³ A szövegek összevetésére vö. Horváth Cyrill: A Margit-legendáról. ItK 16 (1906) 320.

¹⁴ Lásd pl. K. Langosch: Lateinisches Mittelalter. Darmstadt 1963. 75.

A vázolt nyelvi sajátosságok jelzik tehát, hogy a kanonizációs jegyzőkönyv ma ismert példánya nemcsak anyagának elrendezésében, hanem nyelvének bizonyos alapvető stilizálásában is szerkesztői beavatkozást mutat. Mivel a jegyzőkönyv ismert formájában a szöveg megformálásának módjára semmilyen utalás nincs, ebben elsősorban részben a (talán diktáló) kérdező biztosok, másrészt az itáliai jegyző közreműködését láthatjuk.¹⁵ A jegyzőkönyv tartalma és szerkezete mellett bizonyára e stílusbeli sajátosságok is hozzájárultak ahhoz, hogy azt a Szigeten *legenda* névvel illethették.¹⁶

¹⁵ A nyelvi megformálás lehetséges körülményeire, a diktálásra, a jegyző feladataira lásd Ch. Krötzl 1998. 127.

¹⁶ M. Nagy Ilona: *Az élet és a legenda a Margit-legendában*. 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Szerkesztette: Mártonfi Attila, Papp Kornélia, Slíz Mariann. Budapest 2005. 48–52.

Nemerkényi Előd

Lucanus és a klasszikus hagyomány a középkorban

A jelen áttekintés célja annak bemutatása, hogy Lucanus *Bellum civile* című eposzának középkori utóélete a klasszikus hagyomány tanulságos része, ami nem kerülheti el sem a klasszika-filológia, sem a középkori latin tanulmányok művelőinek figyelmét. Amint kiderül, Lucanus középkori fogadtatása rendkívül változatos: egyesek szónoknak tartják, mások pedig — bár a hivatkozási pont általában Vergilius — történetírónak. Ez a változatos fogadtatás teszi Lucanust népszerűvé a középkori könyvtárak anyagában és a középkori kommentárok szerzőinek szemében.

Lucanus saját jövendölése (*Bellum civile* 9.985–986: „Pharsalia nostra / vivet, et a nullo tenebris damnabimur aevo”), illetve Statius (*Silvae* 2.7.65–66: „albos ossibus Italis Philippos / et Pharsalica bella detonabis”) alapján az eposzt *Pharsalia* címen is emlegetik, a kézirati hagyomány azonban a *Bellum civile* címváltozatot közvetíti.¹ Lucanust már az antik szerzők közül méltatja Martialis (*Epigrammata* 14.194.1–2): „Sunt quidam qui me dicant non esse poetam / sed qui me vendit bybliopola putat”. A kritikusok Martialis könyvkereskedője helyett mégis inkább Quintilianus nézetét osztották.² A vergiliusi *Aeneis* és a lucanusi *Bellum civile* összehasonlításakor ugyanis Quintilianus megállapítja, hogy Lucanus eposza inkább a szónokok, mint a költők számára szolgál mintául (*Institutio oratoria* 10.1.90): „Lucanus ardens et concitatus et sententiis clarissimus et, ut dicam, quod sentio, magis oratoribus, quam poetis imitandus”.³ (Quintilianus nyomán Lucanust az *ardens poeta* kifejezéssel illeti Szent Jeromos is.)⁴ Tacitus szerint Lucanus költői művére ugyancsak szüksége van a szónokoknak (*Dialogus de oratoribus* 20: „Exigitur enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Vergilii et Lucani sacrario prolatus”).

A klasszika-filológia Lucanus mintái között Ovidiust s különösen Vergiliust tartja számon.⁵ Vergilius hatásának köszönhető az is, hogy a Suetonius-féle *Vita*

¹ Lásd J. P. Postgate: *Pharsalia nostra*. *Classical Review* 19.5 (1905) 257–260; Otto Steen Due: *An Essay on Lucan*. *Classica et Mediaevalia* 23.1–2 (1962) 68–132; Frederick M. Ahl: *Pharsalus and the Pharsalia*. *Classica et Mediaevalia* 29.1–2 (1968) 124–161.

² Lásd M. P. O. Morford: *The Poet Lucan: Studies in Rhetorical Epic*. New York 1967. 85–88.

³ Lásd Ezio Bolaffi: *La critica filosofica e letteraria in Quintiliano*. Bruxelles 1958. 45; Stanley F. Bonner: *Lucan and the Declamation Schools*. *American Journal of Philology* 87.3 (1966) 257–289; Dianne Hogendorn: *Declamatory Influences in Lucan's Pharsalia*. *Harvard Studies in Classical Philology* 74 (1970) 337–339.

⁴ Szent Jeromos: *Commentariorum in Esaiam libri*. *Corpus Christianorum: Series Latina*. Ed. Marcus Adriaen. Vol. 73A. Turnhout 1963. 632.

⁵ Lásd Raimondo Siciliano: *Lucano e Ovidio: Piccolo contributo allo studio dei rapporti*. *Maia* 50.2 (1997) 309–315; Nagyillés János: *Vergilius-allúziók Lucanusnál*. *Antik Tanulmányok* 49.1–2 (2005) 59–95.